

Zbigniew Barański

Patriotyczna liryka Aleksandra Błoka

Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze 8, 19-30

1985

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Patriotyczna liryka Aleksandra Błoka

Zbigniew Karański

Problem Rosji był jednym z głównych tematów dojrzałej poezji i publicystyki A. Błoka. W 1908 roku wyznał poeta:

Temu tematowi świadomie i bezpowrotnie poświęcam życie. Coraz głębiej uświadamiam sobie, że jest to problem czołowy, najbardziej żywotny, najbardziej **realny** [...] Nie na darmo, być może nieudolnie na pozór i bezładnie, wymawiam słowo: Rosja. Przecież tu — życie albo śmierć, szczęście lub zagałada.¹

Wszyscy badacze twórczości Błoka zgodnie podkreślają, że cykle wierszy *Ojczyzna*, *Jamby* oraz poematy *Na polu Kulikowym* i *Odwet* należą do kluczowych osiągnięć poety. W wielu analizach wskazywano już na powinowactwa tych utworów z tradycją słowianofilów i Tiutczewa, z koncepcjami Hercena i Dostojewskiego, z malarstwem Surikowa i muzyką Musorgskiego. Zebrano też sporo spostrzeżeń dotyczących poetyki poszczególnych utworów oraz próbowano wykazać ewolucję pojęcia „ojczyzna”.²

Rozważania te jednak w znikomym stopniu posunęły naszą wiedzę o liryce patriotycznej Błoka, która nadal jest jednym z najslabiej zbadanych ogniw twórczości poety. Autorzy wszystkich niemal prac poruszają się bowiem w obrębie takich samych schematów interpretacyjnych, powtarzając w rozmaitych wariantach analogiczne koncepcje i wnioski. Cechuje je pewna powierzchowność i ogólnikowość. A oto kilka przykładów. Oddajmy głos B. Sołowiewowi:

To, co ujawniło się poecie w burzach rewolucji, „wywracało” jego duszę, i obecnie ujrzał on ojczyznę w nowym świetle — w całej jej sławie i sile, w surowym i nieśmiertelnym pięknie, które całkowicie i na zawsze zawiadnęło sercem poety;

¹ А. Блок: *Собрание сочинений в восьми томах*. Москва 1960—1969. Т. 8, s. 265—266. Wszystkie pozostałe cytaty zaczerpnięte zostały z tegoż wydania.

² Zob.: Вл. Орлов: *Александр Блок*. Москва 1956; Н. Венгров: *Путь Александра Блока*. Москва 1963; П. Громов: *А. Блок. Его предшественники и современники*; Б. Соловьев: *Поэт и его подвиг*. Москва 1965; И. Крук: *Поэзия Александра Блока*. Москва 1970.

losy ojczyzny przeżywał jak swój los własny, i uczucie bólu i trwogi o nią nigdy nie opuszczało Błoka [...] Liryka staje się namiętną deklaracją miłości do ojczyzny, pragnieniem ujrzeć ją wolną i szczęśliwą.³

Z kolei fragment uogólniających wniosków N. Wiengrowa:

Miłość Błoka do ojczyzny — to złożone rozdwojone uczucie: miłość subtelna i miłość-nienawiść, miłość troskliwa i wymagająca, surowa, wołańska, gorkowska [...] Poeta nie zamykał oczu na negatywne, haniebne zjawiska rzeczywistości rosyjskiej, lecz w sposób romantyczny podkreślał je i bezlitośnie obnażał. Oderwany od narodu, jednego tylko nie dojrzał poeta — nie zobaczył, jak w trakcie walki ludu coraz wyraźniej wystąpiła w rosyjskim charakterze narodowym świadomość socjalistyczna, jak kształtowały się rysy Pawła Własowa, rewolucjonisty-bolszewika⁴.

Już przytoczone sądy świadczą, że próby przełożenia patriotycznej liryki Błoka na język potocznych przedstawień, bezpośrednich kategorii społecznych i politycznych spływają ją w pewnym stopniu, ponieważ nie akcentują jej cech swoistych, odmiennych od tradycji realistycznej liryki obywatelskiej XIX wieku. Nie brano pod uwagę zależności koncepcji ojczyzny od całokształtu koncepcji historiozoficznych Błoka⁵. Wydaje się, że właśnie w nich, a zwłaszcza w pojęciach „żywołu i muzyki”, „cywilizacji i kultury” szukać należy właściwego klucza interpretacyjnego, umożliwiającego opis liryki patriotycznej Błoka jako swoistego modelu, który wbrew potocznym mniemaniom nie ulegał w miarę rozwoju twórczości poety zasadniczym przemianom. Próbę takiego opisu podejmuje niniejsza praca.

Symboliczne pojęcie żywołu, ukształtowane w znacznym stopniu pod wpływem poglądów Tiutczewa, a zwłaszcza popularnej na przełomie dwóch wieków „dionizyjskiej” koncepcji życia, oznaczało „silne, wolne zjawiska przyrody, jednostki ludzkiej i człowieczeństwa”, „źródło życiodajne i energię twórczą »żywołowych ludzi« bliskich przyrodzie”. Jednak „żywoł” był zjawiskiem neutralnym w stosunku do wysokich wartości duchowych i idei rozwoju. Wiązały się one z następnym zaczerpniętym z koncepcji Wagnera symbolicznym pojęciem muzyki zrodzonej przez żywoły, ściśle z nimi związanej, zmiennej i dynamicznej jak one. Właśnie muzyka wprowadzała do żywołów, w których krzyżowały się jasne i mroczne elementy, materialne i uduchowione siły, harmonię i twórcze, konstruktywne prapoczątki.

Muzyka — pisał Błok — tworzy świat. Jest ona duchem świata — myślą (zmienną) świata.⁶

³ Б. Соловьев: *Поэт...*, s. 389.

⁴ Н. Венгров: *Путь...*, s. 263.

⁵ Jako jedna z pierwszych zwróciła uwagę na ten fakt T. Rodina. Jej luźne uwagi inspirowały niniejszy artykuł (Т. Родина: *Александр Блок и русский театр начала XX века*, Москва 1972).

⁶ А. Блок: *Записные книжки 1901—1920*. Москва 1965, s. 150.

Anarchiczne żywioły, w których potencjalnie tkwił porządek wprowadzony przez muzykę, stanowią dla Błoka „muzyczną harmonię świata.”

W kręgu tych pojęć kształtowała się ważna dla zrozumienia twórczości Błoka koncepcja kultury i cywilizacji, powtarzających się na zmianę okresów w zamkniętym kole procesu historycznego. Okresem kultury nazywał poeta dynamiczne epoki rozwojowe, nacechowane syntezą, duchem twórczym, wewnętrzną harmonią i równowagą, przepojone „muzką świata”. Po upływie czasu epoki te odrywają się od fali muzycznej, która je zrodziła, starzeją się i wyradzają w martwą bezduszną cywilizację. W ten sposób wielka, syntetyczna kultura Odrodzenia wyrodziła się w humanitarną cywilizację XIX wieku, z której uleciał duch muzyki. We wszystkich dziedzinach zapanował chaos, rozpad, marazm i bezdusność, albowiem zabrakło łączącej więzi.

Martwa, statyczna cywilizacja, pozbawiona możliwości twórczych, zwalczyła ducha muzyki, ale nie pokonała go całkowicie. Jego potok rozbił się na mnóstwo drobnych odnóg, skrył się pod ziemię i swoim naporem przebija od czasu do czasu powierzchnię, krusząc skorupę cywilizacji. Muzyka świata brzmi w dziełach wielkich artystów XIX wieku, którzy przezwyciężyli zgubny wpływ cywilizacji i zachowali ideał harmonijnego człowieka-artysty. Muzyka świata dźwięczy w wolnych żywiołach przyrody i wielkich namiętnościach ludzkich. Nieświadomymi nosicielami ducha muzyki są również masy ludowe, prymitywne i żywiołowe, nie tknięte jadem cywilizacji. Podobnie jak przyroda, są one źródłem energii życiowej i z nimi wiąże się problem przyszłości.

Przytoczone pojęcia kształtowały koncepcję Rosji. W 1909 roku Błok pisał:

Rosję rozpatruję nie jako państwo, nie jako narodową całość, nie jako ojczyznę, lecz pewną zbiorowość stale zmieniającą swój wygląd zewnętrzny, płynną (jak świat Heraklita), i jednocześnie nie zmieniającą się w czym-to zasadniczym. Najbliżej określają to pojęcie słowa: „naród”, „dusza ludowa”, „żywioł”, ale każde z nich rozpatrywane oddzielnie mimo wszystko nie wyczerpuje muzycznego sensu słowa Rosja.

(T. 6, s. 453)

Zgodnie z tym założeniem w obrazie Rosji dominującym w liryce patriotycznej nakładają się na siebie dwie przestrzenie: pierwsza „muzyczna”, „nie zmieniająca się w czym-to zasadniczym” i druga sfera bytu „historycznego”, płynna, „stale zmieniająca swój wygląd zewnętrzny”.

Идут века, шумит война,
Встает мятеж, горят деревни,
А ты все та ж, моя страна,
В красе заплаканной и древней. —

(T. 3, s. 281)

Ta sama myśl powtórzy się w wierszu *Rosja* z 1908 roku. Na przekór wszystkim ujemnym zjawiskom w sferze rzeczywistości historycznej

Rosja w swcim rzeczywistym „muzykalnym” obliczu pozostaje nienaruszona.

Какому хочешь чародею
Отдай разбойную красу!

Пускай заманит и обманет, —
Не пропадешь, не сгинешь ты,
И лишь забота затуманит
Твои прекрасные черты...

Ну что ж? Одной заботой боле —
Одной слезой река шумней,
А ты все та же — лес, да поле,
Да плат узорный до бровей...

(Т. 3, s. 254)

Te dwie przestrzenie w obrazie Rosji wiążą się z sobą na zasadzie kontrastu. Każdej z nich odpowiadają dwa równoległe rzędy obrazów artystycznych, często zaopatrzonych w symboliczny podtekst i akcentujących przeciwstawne zjawiska w rzeczywistości rosyjskiej⁷.

W rzędzie pierwszym, który uwydatnia stałe i nieprzemijające wartości, powtarza się motyw żywiołu. Ujawnia się on w uogólnionym obrazie tajemniczej i zagadkowej Rusi, opartym na motywach folklorystycznych, a zwłaszcza na ludowej demonologii:

Где ведуны с ворожеями
Чаруют злаки на полях,
И ведьмы тешатся с чертами
В дорожных снеговых столбах.

Где буйно заметает вьюга
До крыши — утлое жильё,
И девушка на злого друга
Под снегом точит лезвие.

(Т. 2, s. 106)

Nieograniczony żywioł wolności akcentuje określenie „rozbójnicze piękno” Rosji (*Rosja*), które wywołuje asocjacje z rosyjskimi pieśniami rozbójniczymi, przepełnionymi protestem, rozmachem i dążeniem do „wolnej woli”, łamiącymi wszelkie zakazy ograniczające człowieka. Pojęcie Rosji ucieleśnia się również w postaci młodej wiejskiej dziewczyny, nosicielce „żywiołów starej Rusi wiejskiej i jej wolnych dzikich porywów”⁸, ujawniają się one w bujnym tańcu, dźwiękach muzyki ludowej i pieśni:

Какой это танец? Каким это светом
Ты дразнишь и манишь?

⁷ Przypomnijmy, że ta sama zasada ujawniła się w charakterystyce Fainy (dramat *Pieśń losu*), będącej w intencji Błoka symbolicznym uogólnieniem Rosji.

⁸ П. Громов: *А. Блок...*, s. 255.

В кружении этом
 Когда ты устанешь?
 Чьи песни? И звуки?
 Чего я боюсь?
 Щемящие звуки
 И — вольная Русь?

(Т. 2, s. 280)

Tak samo przedstawicielami żywiołów niepokornej Rusi są fanatycy staroobrzędowcy, którzy w imię własnej wiary idą dobrowolnie na stos. W ich walce i w pieśniach mistycznych o „świętej miłości od zarania prześladowanej i krwią polanej” poeta dopatrywał się widomego znaku nadciągającej burzy rewolucyjnej (*Задебранные лесам круги*).

Sporadycznie pod wpływem reakcji lat dziesiątych Błok dawał wyraz niewierze w stałe i niezmiennie wartości ojczyzny. Z rozpaczą konstatawał:

[...] wszystko jednakowo śmierzące, brudne i duszne, — jak zawsze było w Rosji: historii, sztuki, wydarzeń i wszystkiego, co tworzy jedyny fundament dla każdego istnienia, tu prawie że nie było⁹.

Nastroje te dyktowały gorzkie strofy wiersza *Ruś moja, życie moje...*:

Русь моя, жизнь моя, вместе ль нам маяться?
 Царь, да Сибирь, да Ермак, да тюрьма!
 [.]
 Знала ли что? Или в бога ты верила?
 Что там услышишь из песен твоих?
 Чудь начудила, да Мера намерила
 Гатей, дорог да столбов верстовых...
 Лодки да грады по рекам рубила ты,
 Но до Царьградских святынь не дошла...
 [.]
 Дико глядится лицо онемелое,
 Очи татарские мечут огни...

(Т. 3, s. 259)

N. Wiengrow słusznie zauważył, że wiersz Błoka przypomina *List filozoficzny Czaadajewa*, z jego totalną negacją historii rosyjskiej¹⁰. W przekonaniu Błoka Rosja straciła wszelkie wartości duchowe (do świątyń Cargradu nie doszła). Ujawniły się tylko dzikie i nieujarzmione „azjatyckie” instynkty. Wszędzie zapanowała martwota i bezdusność (oniemiałe twarze, drogi i słupy wiorstowe).

Wiarę w Rosję podtrzymywała wiara w lud rosyjski, który dzięki ścisłej więzi z przyrodą zachował własne podstawowe wartości.

Czym bardziej człowiek zbliża się do żywiołów — pisał Błok — tym donośniejszym staje się jego głos, tym bardziej rytmiczne słowa.

(Т. 5, s. 52)

⁹ Письма Александра Блока к родным. Т. 2. Ленинград 1927, s. 282.

¹⁰ Н. Венгров: Путь..., s. 258.

Obrzędy, pieśni, chorowody, zamawiania zbliżają ludzi z przyrodą, zmuszają do zrozumienia jej nocnego języka, naśladowają jej ruchy.

(T. 5, s. 43)

Stąd też przyroda na równi z żywiołem ludowym jest organicznym komponentem obrazu Rosji, symbolizując jej nieprzemijające wartości.

W rosyjskim pejzażu narodowym stale powtarza się motyw nieogrammarnej przestrzeni.

Над печалью нив твоих заплачу,
твой простор на веки полюблю...

(T. 2, s. 75)

Живую душу укачала,
Русь, на своих просторах, ты

(T. 2, s. 107)

Пусть ночь. Домчимся. Озарим кострами
Степную даль.

(T. 3, s. 249)

Только ль страшный простор пред очами,
Непонятная ширь без конца?

(T. 3, s. 268)

Przestrzeń ta nie odznacza się bogactwem szczegółów pejzażowych: „ubogie wsie”, „szare izby”, „las”, „pole”, „rzeka”, „ściernisko”, „stogi”, „gołe krzaki”, „czerwone jarzębiny”, „zamieć śnieżna” — jednak w interpretacji Błoka ucieleśniają one twórczy żywioł i są nosicielami ducha muzyki. Podkreśla to odpowiednio dobrana leksyka i poetyckie określenia. D. Pocepnia zwrócił uwagę, że w prozie Błoka semantyka słowa muzyka rozszczepia się jakby na dwie grupy. Pierwsza z nich („głos”, „pieśń”, „śpiewać”, „śpiewny”) uwydatnia „harmonię i melodyjność dźwięku, jego urzekającą i tajemniczą siłę”, druga zaś („szum”, „świst”, „zgiełk”) ujawnia „siłę, potęgę, natężenie dźwięku”¹¹. Obie grupy dźwięków są zjawiskiem „wolnej, potężnej przyrody” i podkreślają dwie strony jej żywiołów: „piękno, harmonijność i wieczną potęgę sił życiowych”¹².

W takiej samej funkcji określenia te występują również w poezji. W Rosji w pejzaż rosyjski poeta włączył „pieśni wiatru”, bliskie dla niego i drogie „jak lzy pierwszej miłości”. W Rusi natomiast celem spotęgowania wymowy ideowej pojęcia „muzyka” zaakcentował oba jej aspekty: pieśń i świst:

И вихрь, свистящий в голых прутьях,
Поет предания старины...

(T. 2, s. 106)

¹¹ Д. Поцепня: *Проза А. Блока. Стилистические проблемы*. Ленинград 1976, s. 57—58.

¹² Tamże, s. 59.

Poeta przeciwstawia muzykalny żywioł przyrody, siły wiecznej i twórczej, wszystkim negatywnym zjawiskom w psychice ówczesnego społeczeństwa:

И опять — коварство, слава,
Злато, лесть, всему венец —
Человеческая глупость,
Безысходна, величава,
Бесконечна... Что ж, конец?

Нет... еще леса, поляны,
И проселки, и шоссе,
Наша русская дорога,
Наши русские туманы,
Наши шелесты в овсе...

(Т. 3, s. 273)

W rzędzie drugim wszystkie obrazy artystyczne związane z pojęciem Rosji „historycznej”, Rosji teraźniejszości noszą negatywne zabarwienie semantyczne. Bezduszna cywilizacja dusi żywe siły ojczyzny. Znalazła się ona w „głodującej i wielkiej niewoli”, w objęciach „zakłamanego życia”. Tę gorzką prawdę potęgują przejrzyste i jednoznacznie czytelne symbole zaczerpnięte z tradycji rosyjskiej poezji obywatelskiej: „długie nie kończące się lata nocy”, „martwa ciemność”, „dzika zamieć”, „mgła”.

Ciemne i wrogie siły, które opętały Rosję, ucieleśniają się również w ciągu symbolicznie reinterpretowanych motywów, zaczerpniętych z literatury rosyjskiej i folkloru. Rosja — to zaczarowana śpiąca królewna. Motyw ten przewinie się w poezji Błoka w rozmaitych wariantach: „Ty i we śnie jesteś niezwykła” (*Ruś*); „Carówna śpi w kryształowym łożu przez długich sto nocy” (*Sny*); „Nie w bogatej spoczywasz trumnie ty, uboga fińska Ruś” (*Nowa Ameryka*); w *Odwiecie* Rosja usnęła pod wpływem szklanego spojrzenia czarownika. Motyw złych czarów powtórzy się również w innych wierszach, jego źródła zaś należy szukać w *Strasznej zemście* Gogola, tak chętnie interpretowanej w środowisku symbolistów w metaforycznym aspekcie. Pani Katarzyna — to Rosja, czarownik, który porwał jej duszę — złe siły pętające ojczyznę.

Ich synonimem były również złowieszcze ptaki krążące nad Rosją: kruk, jastrząb, sowa. W roli symboli negatywnie ocenianej cywilizacji wystąpiły wytwory techniki: samochód, pociąg, „wyjące maszyny, które w dzień i w nocy kują zgubę” (*Odwet*). Uogólniony sens bezdusznego wieku techniki, który zagubił wyższe wartości duchowe, zamknął Błok w określeniu „żelazny wiek”. Tym samym poeta podkreślił, że Rosja

[...] wstąpiwszy na drogę cywilizacji [...] niszczy sama siebie, ginie jako kraj młody i dziewiczo czysty¹³.

¹³ Л. Долгополов: *Александр Блок. Личность и творчество. Ленинград 1980, s. 110—111.*

Podobna myśl powtórzy się w pierwszej wersji wiersza *Rosja*:

Пускай скудеющие нивы
Устелят красным кирпичом,
И остов фабрики спесивый
Твоим да будет палачом.

(T. 3, s. 591)

W poetyckim ujęciu Błoka *Rosja* jest żywym organizmem.

Czym bardziej odczuwasz więź z ojczyzną, tym realniej i chętniej przedstawiasz ją sobie jako żywy organizm, na każdy cios lub ukłucie podnosi ona gniewną głowę, pod każdą pieszczotą staje się tkliwą i namiętą.

(T. 9, s. 89—90)

Przybiera postać matki, żony, narzeczonej. Jawi się jako piękna dziewczyna we wzorzystej chustce na głowie, oznace pochodzenia z ludu rosyjskiego¹⁴. Nie jest to sprawą przypadku, dla Błoka bowiem kobiecość zawsze oznaczała wyższy sens bytu. Stąd też bohaterka jest żywym ucieleśnieniem stałych i niezmiennych wartości, które raz po raz przebijają się przez skorupę negowanej teraźniejszości, kształtowanej przez zmienną i bezduszną cywilizację. Dlatego też w kompozycji wierszy patriotycznych Błoka zasadniczą rolę odgrywa zasada kontrastu, przeciwstawienia. Sięgnijmy do przykładów. W *Jesiennej woli* w początkowych strofach przygnębiający pejzaż jesienny podkreśla beznadziejność wegetacji, ogólny marazm:

Ветер гнет упругие кусты,
Битый камень лег по косограм,
Желтой глины скудные пласты.

Разгулялась осень в мокрых долах,
Обнажила кладбища земли,

(T. 2, s. 75)

W dalszej części tonacja zmienia się. Sygnałem jest czerwona jarzębina. W dali wzywa „wzorzysty, kolorowy rękaw”, wzywa „wesołość wolności”¹⁵.

Ta sama zasada kontrastu wyraźnie ujawniła się w pierwszym wariancie *Rosji*, w strofach, które nie weszły do wersji kanonicznej:

Твои болотистые топи
Обманчивы, как ты сама:
Там угля каменного копи,
Там драгоценных камней тьма!

Сулишь ты горы золотые,
Ты дразнишь дивным мраком недр.

¹⁴ I. Крук: „Скрытый двигатель его...”. *Проблемы эволюции творчества А. Блока*. Киев 1980, s. 126—127.

¹⁵ П. Громов: *А. Блок...*, s. 282.

Россия, нищая Россия,
Обетованный край твой щедр!

(T. 3, s. 590)

„Błoto”, „nędza” — to tylko zewnętrzna otoczka, ukrywająca wielkie możliwości ojczyzny, jej potencjalne siły, których symbolem są bogactwa podziemne: węgiel i drogie kamienie. N. Wiengrow dowodził, że symbol ten oznacza „bogactwo niewyczerpanych sił, kryjących się w głębi skutych mas ludowych”¹⁶. Godził się z nim D. Pocepnia, podkreślając, że „motyw rudy jest symbolem podziemnych żywiołów”¹⁷, którego znaczenie zmieniało się w zależności od kontekstu. W zasadzie jednak oznaczał on „wartość i piękno tego, co jest głęboko ukryte”¹⁸.

Motyw podziemnych bogactw odegra ważną rolę w *Nowej Ameryce*. Podobnie jak poprzednie przykłady, wiersz jest skomponowany na zasadzie przeciwstawienia. Jednym jego członem jest obraz Rosji utrzymany w tonacji typowej dla liryki słowiańfilskiej. Podkreślić jednak należy, że zaczerpnięte stąd realia: „dzwony cerkiewne”, „głosy modlitewne”, „pokłony do ziemi”, „świece”, „kadzidla” i inne zjawiska związane z kultem religijnym, nie łączą się z wyidealizowaną wizją patriarchalnej, cerkiewnej Rusi, lecz są świadectwem martwoty, życia, które zastęgiło w niezmiennych bezdusznych formach. Jest to tylko zewnętrzna maska skrywająca prawdziwe oblicze ojczyzny:

Там прикинешься ты богомольной,
Там старушкой прикинешься ты,
[.]
Нет, не старческий лик и не постный
Под московским платочком цветным!

(T. 3, s. 268)

Pod „moskiewską chustką kolorową” Błok dojrzał „inne oblicze Rosji” — kraju wielkich możliwości, których symbolem są podziemne pokłady węgla:

Черный уголь — подземный мессия,
Черный уголь — здесь царь и жених,
Но не страшен, невеста, Россия,
Голос каменных песен твоих!

(T. 3, s. 269)

Z losami Rosji nierozzerwalnie wiążą się losy bohatera lirycznego. Jego pozycja subiektywna wycisnęła swe piętno na wszystkich przedstawionych faktach i problemach. Stąd też w poezji patriotycznej Błoka dominuje żywioł liryczny, splatający osobiste i ogólne w jedną całość. Była to jedna z cech charakterystycznych poetyki Błoka, który zawsze

¹⁶ Н. Венгров: *Путь...*, s. 243.

¹⁷ Д. Поцеп: *Проза...*, s. 58.

¹⁸ Tamże, s. 69.

dążył do wielkich uogólnień i syntez. Losy osobiste bohatera lirycznego nierozzerwalnie łączyły się z losami ojczyzny, rozmyślania nad własną przyszłością były jednocześnie rozmyślaniami nad przyszłością Rosji i drogami ku niej wiodącymi. Stąd też, jak to słusznie podkreślił Władimir Orłow, motyw drogi

[...] leżącej przed ojczyzną, czerwoną nicią przewija się przez całą lirykę patriotyczną Błoka¹⁹.

Moment ten akcentował również D. Maksimow:

W cyklu *Ojczyzna* obrazy dróg i szlaków (symbolicznych i empirycznych) wysuwają się jako podstawowe, niemalże najważniejsze atrybuty Rosji²⁰.

Выхожу я в путь, открытый взорам,
Кто взманил меня на путь знакомый,
Нет, иду я в путь никем не званный
(*Осенняя воля*)

Где все пути и все распутья
Живой клюкой измождены,
Тропу печальную, ночную
Я до погоста протоптал,
(*Русь*)

[.] До боли
Нам ясен долгий путь!
(*На поле Куликовом*)

Дорога долгая легка,
Когда блеснет в дали дорожной
Мгновенный взор из-под платка,
(*Россия*)

Путь степной — без конца, без исхода,
Степь, да ветер, да ветер [...]
(*Новая Америка*)

Но бежит шоссейная дорога,
Убегает вбок..
И опять влечет неудержимо
Вдаль из тихих мест
Путь шоссейный, пробегая мимо,
(*Ветер стих, и слава заревая*)

Да, ночные пути, роковые,
Развели нас и вновь свели,
И опять мы к тебе, Россия,
Добрели из чужой земли.
(*Я не предал белов знамя*)

¹⁹ Вл. Орлов: *Александр...*, s. 172.

²⁰ Д. Максимов: *Поэзия и проза А. Блока*. Ленинград 1975, s. 139

Drogi te przerzucają pomost od teraźniejszości do przyszłości oczekiwanej i upragnionej, kiedy Rosja przemieni się, kiedy ujawni cechy jej właściwe i wejdzie w epokę kultury — muzykalną i harmonijną. O tych przemianach w formach uogólnionych wieszczą symbole rozmaitej proveniencji. Błok wykorzystał popularny w rosyjskiej poezji rewolucyjnej drugiej połowy XIX wieku motyw obudzenia śpiącej królowny, który w świadomości czytelnika wiązał się z wyzwoleniem ojczyzny od „złych czarów”²¹. Na jego kanwie osnuł wiersz *Sny*:

[...] Конник в латах
Трогает коня
[. , . . .]
За моря, за океаны
Он манит и мчит,
В дымно-синие туманы,
Где царевна спит...
[. , . . .]
Под парчами, под лучами
Слышно ей сквозь сны,
Как звенят и бьют мечами
О хрусталь стены...
[. , . . .]
С кем там бьется конник гневный
Бьется семь ночей?
На седьмую — над царевой
Светлый круг лучей...

(Т. 3, s. 266—267)

O rychłych przemianach wieszczą też łuny pożarów nad ziemią oczyszczą oraz zapach spalenizny donoszący się ze stepów. W takiej samej funkcji występuje motyw gwiazdy betlejemskiej, świecącej nad pustą i pogrążoną we śnie ziemią. Można tu też odnieść metaforyczny motyw spadających z ruin byłej osady staroobrzędowców kropli rdzawej wody, z których powstają rzeki.

Liryka patriotyczna Błoka wyjaśnia przesłanki entuzjastycznego przyjęcia przez poetę Rewolucji Październikowej jako zjawiska związanego z żywiołowym powstaniem mas ludowych, nieświadomych nosicieli ducha muzyki, które zapoczątkuje nową epokę kultury. Stąd też poemat *Dwunastu* jest swoistym podsumowaniem problemu Rosji w twórczości Błoka.

²¹ Zob. З. Минц: *Лирика Александра Блока. В: Труды по знаковым системам.* Вып. 3. Тарту 1973, s. 106—109.

Збигнев Бараньски

ПАТРИОТИЧЕСКАЯ ЛИРИКА АЛЕКСАНДРА БЛОКА

Резюме

Патриотическая лирика А. А. Блока — это одна из важнейших проблем его творчества и его творческого сознания. Проблема эта не была обойдена исследователями, но существующие решения не могут удовлетворить читателя, ибо видно в них черты схематизма, философского детерминизма и, прежде всего, детерминизма социального и политического. Такие интерпретации измельчают намерения Блока. Автор настоящей статьи старается рассмотреть патриотизм Блока в контексте его идейно-социально-культурного мировоззрения. На примере некоторых стихотворений разных периодов, а также его дискурсивных высказываний, автор статьи выявляет органическую связь мировоззрения Блока, в котором патриотические чувства занимают значительное место. Патриотизм Блока отличается народностью, глубокими национальными и культурными традициями, находящими свои корни как в мистико-славянофильских взглядах, так и в социально-народном историзме. Патриотизм Блока является частью его мечты о гармонии; ее воплощением является „дух музыки“, носителем которого являются стихийные народные массы; им принадлежит задача создания новой культурной эпохи. Такая интерпретация Блоковского патриотизма объясняет, как нам кажется, положительное отношение к Октябрьской революции, которую Блок принял поэмой *Двенадцать*.

Zbigniew Barański

THE PATRIOTIC LYRICS OF ALEXANDER BLOK

Summary

The patriotic lyrics of Alexander Blok present one of the major problems that his output and his wilfull activity as a writer raise. This topic has drawn attention of researchers, still up-to-dated ascertainments can not satisfy a reader, as they are marked with schematism, with philosophical, social, and political determinism. Such interpretations make intentions of the poet shallow. The author of the present paper attempts to put Blok's patriotic feelings into the complex of his ideological, social, and cultural outlook at the world. Taking as an example some of his poems, derived from different stages of his writing output, and his other enunciations, the author shows that Blok's philosophy of life, within which his patriotic emotions take up an important place, are interrelated. Blok's patriotism is derived from the people, it is deep-rooted into the cultural traditions, supported both by his mystic philosophy and philoslavonic inclinations, and by, so characteristic of Blok, social historiosophism. Blok's patriotism is a part of his longing for harmony; its ideal is the spirit of music, and its carrier, although non-aware of its tasks, are masses of the people, which give origin to the new epoch of culture. It seems that such an interpretation of Blok's patriotism explains the affirmative attitude of the great poet toward the October Revolution, welcome by him with the poem *The Twelve*.